

שער תשיעי

אשר וחי החברה

על הרבש ועל העוקץ / על המר והמתוק
על בתנו התינוקת / שמור אלי הטוב

על האש המבוערת / על המים הזכים
על האיש השב הביתה / מן המרחקים

על כל אלה, על כל אלה / שמור נא לי אלי הטוב
על הרבש ועל העוקץ / על המר והמתוק

אל נא תעקור נטוע / אל תשכח את התקווה
השיבני ואשובה / אל הארץ הטובה

נעמי שמר, "על כל אלה"

אשר

בן שני נולד לזילפה שפחת לאה, וגם הפעם מלווה קריאת שמחה את לידתו (ל' ג): "וַתֹּאמֶר לְאֵהָ בְּאִשְׁרֵי, כִּי אֲשֶׁרוּנִי בְּנוֹת, וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ אֲשֶׁר". משמעות המילה "באשרי" לדעת הפרשנים (רשב"ם; ספורנו; הכתב והקבלה) היא שהבן החדש הגיע "בזמן אשרי" או "כחלק מאשרי". לאה מבטאת את היותה מאושרת, והסיבה העיקרית לאושר זה אינה הלידה, אלא הנשים שבסביבתה הקרובה - "כִּי אֲשֶׁרוּנִי בְּנוֹת".

יש לשים לב שהשורש "אשר" מופיע בפסוק בשני שימושים נפרדים: כתיאור מצב התודעה של לאה, וכתיאור פעולתן של הבנות - ש"אָשְׁרוּ" את לאה. שימושים אלו שונים זה מזה, שכן הפועל "לאשר" אין משמעותו "לגרום אושר" אלא להעניק הסכמה או חיזוק, ואף הלל ושבח.¹

שימושים אלו לשורש "אשר" - האושר, ההסכמה והשבח - אינם מנוגדים, וניתן לראות בצירופם זה לזה תפיסה מיוחדת של האושר עצמו: אושר הנובע מכבוד ומהצטיינות חברתית.² אושרה של לאה נובע, אם כן, מההסכמה ומהשבח שהיא זוכה להם.

1 הפועל "לאשר" במשמעות של שבח מופיע בתקבולות שונות בכתוב, השווה (משלי לא כח): "קָמוּ בְּנֵיהֶּ וַיֹּאשְׁרוּהָ, בְּעֵלָהּ וַיְהַלְלֶהָ".

2 השווה: תרגום יונתן: "תושבחתא הוות לי ארום שבחו לי בנת ישראל"; בראשית רבה עא: י: "באשרי כי אשרוני בנות" - לומר אשרי מי שזכה לכך. בברכתו של משה רבנו לשבט אשר מוזכרת ההתקבלות החברתית המיוחדת שלו (דברים לג כד): "בְּרוּךְ מִבְּנֵי אֲשֶׁר, יְהִי רְצוֹי אָחִיו". ראה בפרשנים שם באשר לסיבותיה של התקבלות זו.

לדעת חכמים (מדרש הגדול) הנשים מחזקות ומשבחות את לאה על החסד שגמלה עם זילפה: "שרה לא הכניסה שפחתה אלא על ידי [=בגלל] שהייתה עקרה, וכן רחל אחותי, [ואילו] אני יש לי בנים וכבשתי יצרי והכנסתי שפחתי ולא נתקנאתי בה, הווי [=לכן] הכול מאשרין אותי".³ לאה העניקה לזילפה את האפשרות להפוך לרעיה ולאם, והחברה - ובפרט חברת הנשים - רואה בכך מעלה הראויה לציון.

"אושר" אינו תיאור של הנאה רגעית או של שמחה ביחס לאירוע מסוים. הוא נובע משביעות רצונו של האדם ביחס למצבו הכללי: קיומו, האמצעים העומדים לרשותו, הסביבה שבה הוא מתמקם, יכולתו לבוא לידי ביטוי, ועוד. היבטים אלו כרוכים באופן הדוק עם זהותו הייחודית והשקפת עולמו, שכן רק בהתאמה להן נמדדים הצלחתו וכישלונו.

מתוך כך, אפשר שדבריה של לאה מצביעים על כך שבנקודה זו של חייה אושרה נובע מן ההתמקמות בחברת הנשים הקרובה אליה. מבטא המיוחד, שזיהה עד עתה את נקודת ההשקה שבין אלוהים והעולם בחיות המשותפת לכלל הנבראים, הוסט לעבר החברה האנושית; ותחושת הבגידה מצד היכולת הטבעית להרות, שהופיעה בלידתו של גד, פינתה את מקומה לטובת תחושת הסיפוק שבקבלת השבח.

ייתכן והסיבה לכך נעוצה בקשיים ובצער שנבעו מהשקפת עולמה הקודמת. אפשר גם שהשבח שחלקו לה הנשים האחרות האיר לה מרחב חדש, וכעת היא מתמקדת במרחב זה ומודרת את אושרה ביחס אליו. אך למעלה מזה: החיזוק והשבח מצד הבנות יכולים להיחשב גם הם כשפע מענג, הנושא תמימות וטוב. אמנם אין מדובר בשפע של חיות טבעית אלא בשפע של הכרה, הערכה וכבוד; אולם לאה מגלה את הצורך שבו, ואת השמחה שהוא מעורר בה.

3 עקרת יצחק: "באשרי כי אשוני בנות" - כי באמת ראויות כל הנשים לאשרה ולהללה על השקפתה בזה להסיר עלבון מעל שפחתה, ולא תרע עינה להעמידה לצרה"; העמק דבר: "כי אשוני בנות" - בנות הדור אישרוה על זה שחששה [=שדאגה] להשיא את הבת זילפה". וכן ראה לעיל בפרק "צירים" במקורות הנוגעים להכנסת זילפה.

קריאתה של לאה - "בְּאֶשְׁרֵי כִּי אֶשְׂרֹנֶי בְּנוֹת" - משלבת את לידתה של זילפה בהשקפת עולמה החדשה: אשר נולד בזמן היותה מאושרת. הוא מוסיף על שביעות רצונה, ואף מגדיל את השבח שאותו היא מקבלת.

לא רק הסיפוק שלאה מקבלת מהשבח נוגע להתמקמות שלה במרחב החברתי, אלא אף תוכנו של השבח, כפי שתואר לעיל: הכנסתה של זילפה משמשת מופת למניעים ולפעולות שאמורים להימצא במרחב החברתי דרך קבע: תשומת הלב, ההכרה, הוויתור וההענקה.⁴

ברם התמקמות מאושרת זו במרחב החברתי אינה נקייה ממתח. התכונה שבגינה זוכה לאה בתשבחות אינה נובעת מתוך השיוך החברתי הטרי שלה, אלא מהשקפתה הקודמת על הטבע כמכלול ("עיניים רכות"). השקפה זו היא שגרמה לה לחוש אחווה כלפי כל המצוי, והעניקה לה את היכולת לצרף את זילפה למשפחה ללא כל קנאה. בניגוד להשקפה זו, המרחב החברתי נתפס בדרך כלל כמקום שבו פרטים שונים מקיימים ביניהם יחסי גומלין, כאשר כל פרט ופרט מעוניין בקיומו ובשגשוגו שלו, והחברה משמשת עבורו ככלי להעצמת יעדים אלו. אם כן, לאה זוכה להערכת החברה בגין מעשה שמקורו בהשקפה שאינה נוכחת בחיים החברתיים, ואינה חלק מובנה מהם.⁵ נכון, אמנם, שברקע המרחב החברתי עומדת כל העת תחושה עמוקה של אחווה ושיתוף - שמתבטאת בין היתר בצורך העמוק בשייכות ובהכרה - אולם הדבר רחוק מלכוא לידי ביטוי רחב במרקם היחסים החברתיים השגרתי.⁶

4 יש לשים לב שהשבח מצביע לא רק על איכותו של האדם המשובח, אלא אף על סולם הערכים של החברה המשבחת: לא בכל חברה התנהגות חברתית כזו של לאה הייתה זוכה לשבח.

5 מה גם שרגשותיה כלפיו מעורבים כעת, כפי שהתבאר בשער הקודם בנוגע לתחושת הבגידה.

6 בכמה מקומות מציין הראי"ה קוק שהמרחב החברתי מתקיים בזכות תודעה שמקורה במרחבים עמוקים ממנו, השווה: אורות הקודש ח"ב עמ' תקסא: "כשאנו נשאלים על החיים החברותיים מה היא מגמתם, אין לנו תשובה מאותם החיים עצמם, כי אם זקוקים אנו לכוא לשאיפה של עולם גדול ונשגב מהם... אותו הרוח המחיה את החיים החברותיים צריך שיהיה בעצמו לקוח מאצילות הרוח העליון של החיים העליונים"; מאמרי הראי"ה, עמ' 21:

באופן משונה, שאף נושא סתירה פנימית, דווקא הרפייתה של לאה ממבטה המיוחד ומתחושת החיות המשותפת הופכת את התכונה הזו לייחודה האישי. כל עוד התמקדה בחוויית הטבע ייחודה האישי לא בלט, משום שבחוויה זו אין שימת דגש על ייחוד אישי; ברם כעת, כאשר היא מתמקמת בחיים החברתיים, היא מתבלטת כאישה נטולת קנאה ובעלת רצון עז להעניק. החברה משמשת כאן רקע אחר, המדגיש את העובדה שמבט האחוה של לאה הנו סגולה נדירה ומיוחדת, שאינה נחלת הכלל.

מכאן, שעל מנת לחוש בעלת ייחוד אישי לאה צריכה לאחוז בשתי נקודות מבט סותרות: לראות את עצמה כאיבר מאיברי החיות הכללית, הנושא תחושת אחווה כלפי כל המצוי, ובו בזמן לשמוח בקיומה שלה וליצור כלפיו העדפה.⁷

בלידת אשר לאה מוצאת את אושרה ואף מתוודעת לייחודה האישי. התחושות הקשות שליוו את לידתו של גד מתרככות בקרבה, לנוכח העונג החדש שהיא רווה מחברת הנשים הקרובה אליה. בה בעת, המתח בין החיות הכללית להעדפה האישית ממשיך ללוות אותה. בעתיד הקרוב נגלה שההתוודעות לייחודה האישי סוללת בפני לאה את הדרך לשוב וללדת, ואפשר שבלידה זו טמונה תקווה להשקפת עולם כוללת, שתפתור את המתח ותקרב בין שתי נקודות המבט הסותרות המתרוצצות בקרבה.

“רוח המוסר המוחלט, שהוא בא באנושיות בתור תוצאה מסובכת מתוך התביעה האלוהית, המתנוצצת בנשמתה הכללית של האנושיות ומתגלה לפעמים גם בתור חזיון אדיר לברו בהעלמת מקורו”.

7 האושר עצמו הוא גם תולדה של מציאת הייחוד האישי, שכן על מנת להיות מאושר האדם זקוק לקנה מידה כלשהו. לכן ניתן גם לומר שכל עוד לאה אחוזה בחוויית הטבע הכללית, היא יכלה אמנם להתענג ולהיות שמחה, אך מושגי האושר והפך האושר היו זרים לה.

סיפוק וגאווה

כפי שהוזכר בפרק "צירים", הכתוב שותק מלתאר את תחושותיהן של השפחות בעת לידתן. שתיקה זו התפרשה בשלושה אופנים: א. השפחה שותקת על מנת להאזין לתחושות של גבירתה בזמן הלידה; ב. שמחתה של השפחה אינה מתוארת בפירוט מפאת היותה פשוטה ומובנת-מאליה; ג. מעמדה החדש של השפחה בבית כופה עליה שתיקה, עקב הרגישות שבה הוא טעון.

בקריאת שמו של אשר, אם כן, זילפה מתוודעת לשבחה של לאה ולאוויר שהוא גורם לה. זילפה נמנית על הנשים המשבחות את לאה, ולא זו בלבד אלא ששבח זה נוגע לה עצמה ולצירופה לבית יעקב. משום כך, היא מתוודעת לתחושות אלו של לאה בשמחה.

כפי שהתבאר לעיל, האוויר שחשה לאה נובע מהתמקמות בחברת הנשים הקרובה לה. היא אינה ממוקדת עוד בחיות המשותפת לכלל הנבראים, אלא במערכת היחסים שבמסגרת החברה האנושית. לכן נראה שלא רק מבחינת התחושה, אלא גם מבחינת השקפת העולם, לידת אשר מסמנת קירבה מיוחדת בין לאה לזילפה.

גם זילפה עסוקה בהתמקמות בחברת הנשים: לאחר שהייתה שפחה, נישואיה ליעקב ולידת ילדיה מאפשרים לה לחיות חיי-שיגרה כרעיה וכאם. ברם זילפה אינה עסוקה במציאת ייחודה האישי, ומבחינתה די בכך שניתנה לה אפשרות לקיים חיים רגילים במעמד חברתי נוח.

בפרק "צירים" תוארה ההערצה שחשה זילפה כלפי לאה וכלפי מבטה המיוחד ("עיניים רכות") הרואה את הטבע כמכלול - "שאף היא עיניה מזלפות דמעות

על שהייתה גבירתה אמורה לעשיו" - וכעת הערצה זו הופכת לנחלת החברה כולה. אולם זילפה מודעת גם לתחושות הקשות של הצער והבגידה שלאחריה חשה בלידתו של גד, ולכך שלאחריה כבר אינה ממוקדת בחוויית הטבע ובחיות המשותפת לכל הנבראים. כמי שליוותה את התהליך מן הצד, זילפה יודעת עד כמה מבט עיניה הרכות של לאה הוא שברירי, ומבינה שהוא מותנה ביכולתה לשוב וללדת. היא מעוניינת לסייע לגבירתה בשמירה עליו.

ייתכן ומנקודת מבטה של זילפה, כשפחה, המתחח שלאחרי חשה בין שתי נקודות המבט הוא מדומה, ואין לו אחיזה במציאות הממשית. גם קודם למשבר הנוכחי זילפה ראתה את לאה כאישה פרטית ומסוימת הנושאת מבט מיוחד ונטול קנאה - שכלל אינו משותף, ואינו יכול להיות משותף, לבני אדם רבים. מבחינתה, לאה נדרשת לקבל את ייחודה האישי כעובדה, ואף ליצור כלפיו העדפה - בדיוק מאותם שיקולים שמביאים את זילפה להעריך אותו: בשל היותו נדיר ומיוחד, ובשל התועלת הכללית שהוא מביא.

במסכת פסחים (נו, ב) מופיע משל העוסק בבת מלך שהריחה "ציקי קדירה" - מאכל מתובל, פשוט וגס - והיא מתאוה לטעום ממנו; אולם מעמדה אינו מתיר לה לבקש זאת באופן מפורש. המוצא לקושי מגיע מכיוון בלתי צפוי: עבדי הנסיכה, החשים בצערה, מביאים לה את מבוקשה בחשאי. כך ביחסי השפחה וגבירתה: יש והגבירה מתאוה לדברים שלא ראוי לגלותם ברכים, ולכן השפחה - שיש לה היכרות אישית וקרובה עם גבירתה ועם רצונותיה השונים - דואגת למלא את חסרונה בחשאי. בהמשך לכך, יש להעיר שלעתים מאוויי הגבירה נסתרים גם מעיניה שלה עצמה, והשפחה משמשת לה כמראה המאפשרת לה להבחין בקיומם.

זילפה מבינה כעת עד כמה לאה זקוקה לשפע שיגיע אליה באופן פרטי, והיא גם מבינה שמבטה המיוחד אינו מאפשר לה להכיר בצורך זה ולבטאו בגלוי. לכן, היא נחלצת לסייע לה לקבל חיזוק ושבח, כמו גם לשוב וללדת. סיוע זה הוא מקור לשמחה, סיפוק וגאווה גם עבור זילפה, שכן באמצעותו היא מסוגלת להשיב ללאה מעט מהטוב שהרעיפה עליה.

שֶׁרַח בַּת אֲשֵׁר

כאשר משפחת יעקב יורדת למצרים, הכתוב מציין את נוכחותן של מספר בנות ונכדות (מו ו-ז): "וַיִּקְחוּ אֶת מְקַנְיֵיהֶם וְאֶת רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיָּבֵאוּ מִצְרָיִם יַעֲקֹב וְכָל זָרְעוֹ אֹתוֹ: כְּנָיִו וּבְנֵי וּבָנֵי אֹתוֹ בְּנֹתָיו וּבָנוֹת כְּנָיִו וְכָל זָרְעוֹ הֵבִיא אֹתוֹ מִצְרָיִם".⁸ ברם במניין המפורט של צאצאי יעקב - שמופיע בסמוך לפסוקים אלו - רק בתו דינה ונכדתו שרח בת אשר מוזכרות בכתוב בשמן ונכללות במניין שבעים הנפש.

אפשר היה לומר שהכתוב מנה רק את שרח משום שהיא הייתה היחידה שהגיעה לפרקה וטרם נישאה. אולם חכמים ראו בשרח דמות נשית מיוחדת שנטלה חלק במספר אירועים מכוננים, וקרוב לוודאי שזו הסיבה לכך שהכתוב מנה אותה בפני עצמה.

רבי יעקב בעל הטורים (דברים לג כד) מתאר כיצד בזמן מכירת יוסף נשבעו האחים זה לזה שלא יגלו זאת לאיש, אולם הדבר נודע לשרח בת אשר ברוח הקודש. בבוא העת, זו הייתה היא שנשלחה לבשר ליעקב (מה כו): "עוד יוסף חי".⁸ מאוחר יותר שמרה שרח על סוד הגאולה ממצרים, שנמסר ליוסף, ועל ידיה זיהו בני ישראל את משה בתור הגואל האמיתי: "יעקב מסר סוד הגאולה ליוסף, שנאמר: 'ואלוהים פקד יפקד אתכם', ויוסף בנו מסר לאחיו, ואשר בן יעקב מסר סוד הגאולה לסרח בתו, וכשבאו משה ואהרן אל זקני ישראל ועשו אותות לעיניהם, הלכו זקני ישראל אצל סרח בת אשר... אמרה להם: אין באותות ממש.

8 תרגום יונתן בן עוזיאל מו ז. אמנם במקום אחר (מט כא) זקף זאת ליזכותו של נפתלי. וראה תורה שלמה מה: פח ובהערות.

אמרו לה: והלא אמר 'פקד פקדתי', אמרה להם: הוא האיש העתיד לגאול את ישראל ממצרים, שכך שמעתי מאבא, מיד 'ויאמן העם'⁹. התלמוד (סוטה יג, ב) מתאר שכאשר בני ישראל עמדו לצאת ממצרים, חיפש משה רבנו את ארונו של יוסף בכדי לקיים את השבועה שנשבעו לו האחים, ורק שרר ידעה להגיד לו היכן הוא קבור.

ניתן לראות כיצד אותו קו רעיוני שוזר את המדרשים השונים: שרר יודעת סוד מסוים הקשור ליוסף, ובבוא העת תפקידה הוא לגלות את הסוד לאחרים. הסוד הוא כה עמוק, עד שיעקב ומשה אינם מצליחים לגלות אותו - ומשה עוד זקוק לקבל משרח אישור עקרוני על כך שהוא הגואל האמיתי. ייתכן ושרר יודעת את הסוד הודות לגילה המופלג - היא נותרה מדור האבות כתוצאה מאריכות ימים יוצאת דופן,¹⁰ ומסוגלת להזכיר דברים שנשתכחו. ברם מתרגומו של יונתן בן עוזיאל (מו יז) מתקבלת תמונה הפוכה: "ושרח אחתם" - שנלקחה כאשר היא חיה לגן עדן על שבישרה ליעקב שיוסף חי". אם כן, אריכות ימיה המופלגת של שרר, ועוד יותר מכך - כניסתה לגן עדן בעודה בחיים,¹¹ באה לה בעקבות ידיעת הסוד.

זאת ועוד: הסוד נוגע בצורה זו או אחרת לקשר שבין האחים ויוסף - החל מהמחלוקת ביניהם, דרך סיפור גלות ויציאת מצרים הקשור קשר הדוק לאותה מחלוקת וכלה בהבטחת האחים ליטול את עצמות יוסף עמם. ככל הנראה, קיימת בשרר רגישות מיוחדת ביחס למחלוקת קשה זו, ולכן היא מסוגלת לעמוד על דקויות מסוימות שנעלמות מעיני אחרים.

9 פרקי דרבי אליעזר, מז; שמות רבה ה: יג; ילקוט שמעוני בראשית, רמז סד. מעניין שדווקא בניו של יוסף לא שעו לסוד זה, וניסו לצאת ממצרים קודם הזמן, עיין: דברי הימים א' ז כא; סנהדרין צב, ב; שמות רבה כ: יא.

10 רש"י מוצא רמז לאריכות ימיה של שרר בכתוב עצמו, שכן היא נמנית במפקד באי הארץ (במדבר כו מד-מו): "בני אשר למשפחתם, לימנה משפחת הימנה לישוי משפחת הישוי לבריעה משפחת הבריעי... וְשֵׁם בֵּת אֲשֶׁר שָׂרַח". מדרשים אחרים מאריכים את שנות חייה עוד הרבה מעבר לכך, עיין: בראשית רבה צד: ח; אגדת בראשית, כב; פסיקתא דרב כהנא יא יג.

11 ראה דרך ארץ זוטא, א.

כדמות הנמנית על צאצאי השפחות, ייתכן ששרח אינה מקיפה את כל נקודות המחלוקת שבין יוסף האחים; אך היא אינה זקוקה להן על מנת להשכיך שלום וליצור חיבור מחודש בין הצדדים. ביטוי לכך אפשר למצוא במדרש (בראשית רבה צד: ח), שמאריך את משך חייה של שרח עד לתקופת דוד המלך. חכמים מזהים את שרח עם האישה החכמה מאבל בית מעכה, שמונעת מלחמת אחים בין שבטי ישראל.¹² אישה זו לא מוזכרת בשמה בכתוב, אלא מכונה (שמואל ב' כ יט): "שְׁלֹמִי אִמּוֹנִי יִשְׂרָאֵל", אך לחכמים די בכך בכדי לזהות אותה עם שרח בת אשר: לא זו בלבד שהיא שואפת להשלמה בין אנשים ושבטים שונים, אלא שהיא גם מצליחה לעורר בקרב כל הסובבים אותה את השאיפה הזו, וכך להביא להפסקת הלחימה.

את מקור תכונותיה המיוחדות של שרח - השכנת השלום והרגישות ביחס לכל מחלוקת - יש לבקש בתחושות שליוו את לידת אביה, אשר שרח ממוקדת במרחב החברתי, וחשה באופן עמוק את הצורך באותן תכונות שאמורות להימצא בחברה דרך קבע - תשומת הלב, ההכרה, הוויתור וההענקה. מחסור בתכונות אלו במרחב המשפחתי מעורר בה זעזוע.

למעלה מכך: רגישותה של שרח מופנית בייחוד כלפי יוסף, אף יותר מאשר כלפי כל בן משפחה אחר. הסוד שהיא נושאת נוגע לעניין מהותי שנעלם מעיניהם של כל בני יעקב - העובדה שיוסף הוא חלק חיוני ובלתי ניתן להפרדה מהמשפחה.

ייתכן ורגישות מיוחדת זו כלפי יוסף נובעת אף היא מההתמקדות של שרח במרחב החברתי. כפי שהתבאר בשער החמישי, יוסף ניחן ביכולות מיוחדות של שליטה וארגון, ויכולות אלו חיוניות ביותר לתפקודה התקין של החברה.

גם לאה עצמה, לאחר לידת אשר, תלך ותתוודע לצורך שלה בתכונות אלו, אותן ירש יוסף מאמו, רחל. תהליך זה יבוא לידי מיצוי בהולדת בתה, דינה, ויתואר להלן בשער האחד־עשר.

בשער הקודם עמדנו על המיוחד בדמותו של אליהו הנביא, מצאצאי גה, ובשער הנוכחי אנו מציינים את המיוחד בדמותה של שרח בת אשר. שתי דמויות חשובות אלו, שעמדו מצאצאיה של זילפה, חולקות גורל דומה ואופי ייחודי משותף: הן "לא מתו" אלא "נכנסו בחייהן לגן עדן", והן מופיעות בהיסטוריה מפעם לפעם על מנת להשכין שלום. אפשר לומר שכשם שדמויות אלו אינן תחומות במגבלות העולם הזה, כך גם קווי האופי שלהן אינם מסמנים השקפת עולם מנוסחת ומוגדרת - אלא בעיקר רגשות טבעיים ודרכי התנהגות.

שער לעבודת אלוהים בהשראת הבורגנות

השער התשיעי - בדומה לזה שקדם לו - עוסק גם הוא במאפיינים ובתכונות השייכים להתנהלות חברתית ולסגנון חיים יותר מאשר לעמדה רעיונית מגובשת. הבורגנות הדתית, כמו המסורתיות, אינה השקפת עולם מנוסחת בקפידה - על אף שהיא מרובת דעות והגיגים. הדתיים בני המעמד הכלכלי הבורגני, בדומה לכלל בני המעמד הבורגני - בעלי המקצועות החופשיים, תושבי הערים המודרניות - חולקים מספר תבניות חשיבה ודרכי התנהגות משותפות, כגון דאגה למרחב הציבורי, הגנה על ההון האישי, טיפוח מצוינות, פיתוח מערכות החינוך והמסחר או יצירה וצריכה של תרבות הפנאי; אולם לרוב הם אינם מוצבים ככללים ברורים, וקל וחומר שלא כעבודת אלוהים, אלא נוטים להיות מובלעים בהתנהלות היומיומית. משום כך, למניעים ולתחושות העומדים מאחורי סגנון זה דרושה עוד הנהרה.

הרצון העומד בבסיס העמדה הבורגנית הוא לחיות באופן נוח, מספק ומהנה. זהו רצון טבעי ושכיח, אך המייחד את העמדה הבורגנית הוא המאמץ והחשיבה המושקעים בהגשמת רצון זה, ואיכות החיים אליה מגיעים כתוצאה ממנו. הבורגני אינו מעוניין רק לשרוד בעולם הטבעי, אלא לכבוש אותו ולהתמקם בו - תוך מיצוי כל פן של הנאה וצמצום כל ממד של סבל. בהתאם לכך הוא מעצב את המרחב סביבו, ומפתח מערכות מסועפות ומורכבות - חברתיות, מדעיות, כלכליות ובטחוניות.

משום כך, הבורגנות אינה מבוססת רק על חיי קהילה - הבנויה על היכרות קרובה בין אנשים - אלא במסגרת חברתית רחבה ומופשטת יותר, המכילה שלל מוסדות וארגונים. החברה הבורגנית מקשרת בין מספר גדול של אנשים על

מנת להגיע להתפתחות ולהישגים בשטחים נרחבים: מרפואה ועד ביטחון אישי, ממסחר ועד תרבות; כל יחיד ויחיד מתמקצע באחד התחומים, ונהנה מתמיכתם של בעלי מקצוע בתחומים אחרים. הריבוי הגדול של האנשים והמקצועות גורם לכך שכל יחיד מתנהל בחברה כיחידה עצמאית, ומקיים יחסי גומלין עם יחידים אחרים.

עצמאות זו אינה רק הכרח, אלא גם רעיון מכונן: על האדם לחוש שגורלו נתון בידיו, וחיייו יהיו מלאי אושר והנאה בהתאם למאמציו ולפיתוח כישורונותיו.

דאגתו של הבורגני לרווחתו שלו תלויה באופן משמעותי בהתפתחות החברה בה הוא חי. לרוב, על מנת לפתח את החברה, אין די ביחסי הגומלין ובמתן השירות בתחום המקצוע שלו על הצד הטוב ביותר. הוא מודע לכך, ותורם מזמנו, מהונו וממרצו לטובת המוסדות החברתיים, כמו גם שיפור חיי הזולת: בהתנדבות ובגמילות חסד, בהבעת עמדה ציבורית או בתרומה לקרנות שונות - זוהי, לדידו, עבודת אלוהים של "תיקון עולם".

אין לטעות: ההנאה שאליה חותר הבורגני אינה הפקרות, שכן הוא מודע לצורך לאזן גם אותה - הן למען רווחתו ותחושת הסיפוק שלו ממכלול ההיבטים בחייו, והן למען תיקון ושמירה על פני החברה. באופן כללי מילת המפתח בעולמו של הבורגני היא איזון: איזון בין המאמצים שהוא משקיע ובין ההנאה שהוא מפיק; בין יכולתו לשגשג ובין תרומתו לחברה; בין הבלטת יתרונו על פני אחרים ובין דאגה לקיום כלל המערכות החברתיות. עבודת אלוהים של הבורגני אמורה להתמקד במציאת נקודת האיזון בסוגיות אלו, תוך מתן עדיפות מסוימת לפיתוח החברה על פני הנוחות האישית.

נוסף על כך, חיי הנוחות וההנאה שאליהם שואף הבורגני מכילים ממדים אסתטיים, מוסריים ואף רוחניים. הוא נהנה להפנות ממרצו וכישרונו לטיפוח התחומים הללו, ומשום כך לעתים קרובות מיטשטש הגבול בין דברים הנעשים לצורך הנאתו שלו ובין דברים הנעשים לתועלת החברה. כך גם נתפסות המצוות בעולמו של הבורגני הדתי: מחו, הן חלק עקרוני מחובתו לחברה ומתרומתו

להתנהלותה התקינה, אך מאידך, הן גם מקור למיצוי עצמי ולסיפוק מוסרי ורוחני. הקמת משפחה, תפילה במניין או קביעת עתים ללימוד תורה - כל אלו הן בעיניו חלק מחתירה לאושר שלם, הכורך ממדים אישיים וציבוריים יחד.

היחידים המרכיבים את החברה הבורגנית אמורים לטפח מספר תכונות ייחודיות, כמו גם את היכולת לשלב ביניהן - כגון: חריצות ושאפתנות לצד יושר והגינות, מתן אמון והדדיות לצד יוזמה ויצירתיות, חשיבה מערכתית ותועלתנית לצד תקשורת בין-אישית מפותחת. משום כך, חינוך וערכים נמצאים בראש סדר היום של החברה הבורגנית. כאשר החברה מתוקנת, היא גומלת על תכונות אלו ביד נדיבה, בין היתר באמצעות שבח והערכה או בהענקת מעמד חברתי עדיף. בעולמה של הבורגנות הדתית החינוך מקבל עוד משנה-תוקף, משום שהוא נדרש לתווך בין עולמה של המסורת לזה של חברה הכללית, ולדלות מתוך שניהם את האיזונים הייחודיים לו.

הבורגני מתרחק מקיצוניות. לא רק משום שהמאמץ המושקע בטיפוח עמדה קיצונית מפיק מבחינתו הנאה זעומה, אלא בעיקר משום שהיא כרוכה בויתור על תחום אחד בחייו לטובת תחום אחר. הבורגני מעוניין להפיק הנאה מכל נטיותיו השונות, ואינו יכול לסבול כבישה או הדרה של אף אחת מהן. לעתים הוא עשוי להיסחף לעבר אחת הנטיות - כולל זו המוסרית או הרוחנית - אך בשלב מסוים הוא יתעשת וישוב לאזן אותה עם יתר תחומי העניין בחייו. זוהי, מבחינתו, עבודת האלוהים הנדרשת ממנו.

עמעום והכלה של דעת הרמב"ם

סיכום חלק ב

חלקים ממשנתו של הרמב"ם אומצו בצורה סלקטיבית בידי ציבורים שונים, לעתים גם מבלי לדעת את מקורם - בכללם מסורתיים, בורגנים, עובדי אלוהים בהשראת רבנו יוסף חיים מבגדד או הרש"ר הירש. ציבורים אלו לא צעדו בעקבות הרמב"ם אל השגת החכמה או אל הסרת ההגשמה מהאלוהות, ואף לא מצאו בתפיסת העולם־הבא שהעמיד משום תכלית לחיים; אולם הרמב"ם שימש להם מקור השראה למספר עמדות יסוד וקביעות עקרוניות ביחס לתורה כמו גם ביחס למציאות. עמדות וקביעות אלו לא נשאו תמיד את משמעותן המקורית, ופעמים שאומצו לצד קביעות סותרות או בהקשר הפוך לחלוטין. בין כך ובין כך מצא הרמב"ם את דרכו אל לב־לבה של עבודת אלוהים בקרב ציבורים אלו.

עיקרון ראשון במעלה שאומץ באופן נרחב הוא הסדר והארגון השיטתיים שמאפיינים את משנת הרמב"ם - החל מקביעת פרטי ההלכות ועד לכללי־המצוות. אף שגם קודם לרמב"ם נוסחו ספרי הלכה שונים, הרמב"ם היה מי שהניח את התשתית לספרות ההלכה המסודרת. חכמי הנסתר וחכמי הנגלה, מסורתיים לצד בורגנים - גם כאלו שלא התעכבו יתר על המידה להתרשם מאיכותו והיקפו של הסדר או להתעמק בו לפרטי פרטים - אימצו בכל לב את מפעלו של הרמב"ם, משום שהוא העניק לכולם בסיס מקיף של ידע והתייחסות למסורת התורה שבעל פה, ומענה נוח ופשוט להתנהלות נכונה בחיי המעשה.

יתר על כן: פועלו המקיף של הרמב"ם בסידור פרטי ההלכות קידם מוקד חדש בעבודת אלוהים - שונה מזה שהוא עצמו כיוון אליו. את מיטב חיי העיון תבע

הרמב"ם להקדיש למטפזיקה; ברם "משנה תורה", ספרו ההלכתי, הציג יחס ממוקד, מחושב ומדויק אל עולם המעשה, שבו לכל אובייקט ואירוע קיימת דרך התייחסות מנוסחת וקבועה מראש: עשה כך ואל תעשה כך. מחמת חשיבותו של היחס, עולם המעשה עצמו הפך לבעל ממד מטפזי מופשט, והשינון ההלכתי עיצב את התפיסה הכוללת של המציאות.

עיקרון נוסף, שאומץ בקנה מידה רחב, הוא יחסו הרציני של הרמב"ם אל החומר ואל חוקי הטבע. הרמב"ם הפריד אמנם באופן חד בין רוח וחומר, נפש וגוף, חכמה וטבע, שכל ודמיון - ותלה את כל חסרונות המציאות באיכותו הירודה של החומר. ברם הוא התייחס אל חוקי הטבע בכובד ראש וברצינות תהומית, ודרש מכל עובד אלוהים להבין שההיבט החומרי של המציאות אינו עתיד לחלוף או להשתנות עם הזמן. בהתנגדותו לסגפנות, לדוגמה, העניק הרמב"ם לחומר מעמד נוקשה ומוצק הדורש התחשבות (הקדמה למסכת אבות, תרגום שמואל אבן תבון, פרק ד): "ויענו את גופתם ככל מיני עינז... כאילו ה' יתברך שונא הגוף ורוצה לאבדו". לדידו החומר דבר שפל, בפרט ביחס לחכמה ולהשגתה, אך אין לזלזל בו - מה גם שרוב מצוות התורה באו על מנת לטפל בהשלכותיו האישיות והחברתיות (מורה הנבוכים ג: כז). יחס רציני זה של הרמב"ם כלפי החומר וחוקיו התגלה פעמים רבות בקרב הציבור הרחב כעמדה עצמאית, שאינה קשורה בהכרח להשגת החכמה, ותובעת שלא להתעלם או לזנוח את היבטיו הנוקשים והממשיים של המרחב הטבעי.

כסניף ליחסו של הרמב"ם אל החומר, יש לציין גם את היחס החיובי ואף המחייב שהוא העניק ללימוד החכמות והמדעים השונים כחלק מעבודת אלוהים (מורה הנבוכים א: לד): "אין מנוס למבקש את השלמות האנושית מלהתאמן תחילה במקצוע ההיגיון, אחר־כך במתמטיקה - לפי הסדר - אחרי־כן במדעי הטבע, ולאחר זאת במטפיסיקה". על אף שיחס חיובי זה עמד כל העת במוקד המחלוקת כנגד משנתו, רבים אימצו אותו במידה זו או אחרת - וכולם נהנו מפירותיו.

חלק ג

מפתח: הדודאים ומעבר הבכורה
שער עשירי: יששכר והגמול
שער אחד עשר: זבולון והמעמקים

